

ГТАХР: 03.20
ЭОЖ: 1.001.89

DOI 10.70239/arsu.2024.t77.n3.14

БИЛЕР ДҮНИЕТАНЫМЫНДАҒЫ АДАМИ ҚАСИЕТКЕ ТОЛЫ АР ІЛІМІ

АМАНИЯЗОВА Б.А.^{1*} ШУРЕНБАЕВА Э.Ә.²

*Аманиязова Багдагүл Айтбайқызы¹ — гуманитарлық ғылымдар магистрі, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе қ., Қазақстан

E-mail: bagdagul-1977@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-4018-8952>;

Шуренбаева Эльзира Әуезқызы² – философия магистрі, М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті Орал қ., Қазақстан

E-mail: shura_helza@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0002-6805-7698>

Андатпа: Бұл мақалада елдігі еркін Қазақстан тарихы жаңадан жазылып жатқанда, оны жан-жақты пайымдаудың қажеттігі туды, өткенімізге ақиқат көзімен қарап, өз тарихымызды ғылыми-әдістеме тұрғысынан зерделеу уақыт тудырған рухани талап десек те болады. Көшпелі қазақ қоғамының рухани, мәдени, саяси әрі құқықтық өмірінің объективтік ғылыми суретін сомдаудағы атқарылатын істің ең бастысы әрі кезек күттірмейтін маңыздысы да - осы мәселеге байланысты ғылыми тұғырнаманың айқындығын қамтамасыз ету. Бұл әсіресе елімізде болып жатқан түбегейлі саяси-әлеуметтік өзгерістермен қатар орын алған барлық қоғамдық ғылыми ізденіс саласы үшін, әсіресе қоғамдық-философиялық ой тарихының бірегей бөлігін құрап отырған битану саласы үшін де аса маңызды болып отыр. Қазақтың дәстүрлі қоғамының философиялық (даналық) ой тарихын халықтың әдет-ғұрып, салтқа сүйенген құқықтық- нормативтік өмір болмысының табиғатын ашуда, оның объектив кескін-келбетіне, бірегей бітім-болмысына ғылыми баға беруде билер шығармашылығын зерттеп, зерделеудің маңызы зор. Мақалада аталы да, баталы сөздің қадірін білген, елдегі дауды бір ауыз дана сөзімен шеше білген билердің ар, абырой, адами қасиеттер туралы айтқан сөздеріне талдау жасалады.

Түйін сөздер: философиялық, егемен, дүниетаным, саяси-әлеуметтік, құқықтық, мәдени-этикалық

Кіріспе. Қазақ халқының елдік тарихы, әсіресе рухани тарихы әріден бастау алады. Тарихтың қат-қабат тұстарында халқымыз талай әлеуметтік құбылыстың куәсі болған. Сондай ерекше құбылыс - шоқтығы биік билер еді. Қазақтың рухани тарихын тұтас зерттеу, оған ғылыми сараптама жасау, жаңа биікке көтеру билер шығармалығынсыз толық болмаған болар еді. Ізденіс осы бағытта жаңа деңгейде жүргізілгенде ғана біз осыған дейін жинақталған ғылыми ой тәжірибемізді, оның нәтижесін лайықты ескеріп, кемшін тұстарынан арыла аламыз. Осылай халқымыздың рухын, рухани болмысын белгілі дәрежеде біріктіре отырып, жаңа қырларын тануға жол ашамыз. Қазақ халқының рухани өмірін, мәдени мән-мазмұнын барлап, жалпы адамзат тарихындағы мәдениетіміздің алатын орны мен үлесін анықтау мүмкін болады. Тәуелсіздік бізге рухани байлығымызды түгендеуге жағдай жасады деп ауыз толтырып айтсақ та, осы күнге дейін халқымыздың төл туындысы саналатын бай ауыз әдебиетін, оның ішінде шешендік сөздерін, мақал-мәтелдерін, эпос жырларын, халқымыздың атақты батырлары, ел басқарған хандары, аузы дуалы билері жайлы ел аузында жүрген аңыз әңгімелерін, олардың ұрпақтан ұрпаққа жеткен өнеге-өсиет сөздерін философия тұрғысынан, жалпы дүниетаным, саяси – әлеуметтік тұрғыдан арнайы зерттеп, аз зерделегенімізді мойындауымыз керек.

Зерттеу әдістемесі. Билер даналығын қазақ философиясы мен қоғамдық-әлеуметтік ойдың құрамдас саласы ретінде қарастырып, көшпелі өмір салтының экономикалық және рухани кеңістігінде ғұмыр кешкен, сайын дала табиғат анадан туып одан кіндігі әлі ажырамаған сәби мінезді, сөз құдіретіне табынған халықтың дүние танымына арқау болғандығы тұрғысынан зерделеу. Осы мақсатқа жету жолында мынадай мәселелерді ашуды жөн көрдік:

-Би-шешендердің ой-толғау қисындарын, олардың ерекшеліктерін көрсете отырып, билердің дүниетанымын сипаттау;

-Билер толғауының тапқырлыққа негізделген сөздерінің танымдық, тағылымдық, тәрбиелік мәнін ашу.

Мақаланы жазу кезінде қазақтың атақты би шешендерінің нақыл сөздері, қазақ

халқының мақал мәтелдері, халықтың бай ауыз әдебиеті үлгілері қолданылды. Мақала би-шешендердің сөздерін логикалық жүйелеу, талдау әдістері негізінде жазылды.

Нәтижелер және оны талқылау. «Тарих - халықтың зердесі, ол содан қуат алады, ол содан әлеуметтік шығармашылыққа, жарқын болашаққа бастайтын шабыт алады» [1.3]. «Әсіресе, халқымыздың тарихи рухани болмысын қалыптау, мәдени-этникалық мүдделерін іске асыру, қоғамдық-әлеуметтік ғылымдардың басты мақсаттарының бірі. Тарихынан көз жазып қалған халықтың дамуы баяу болады, санасы салғырт тартады. Сол тарихтын үлкен бір бөлігі - рухани тарих. Ол - адамзат тарихының айнасы. Өйткені ұлт менталитетін, этностың мың жылдық тарихында қалыптасқан аңыздарды, нышандарды, бейнелерді, ұғымдарды тек шын мәніндегі халықтың рухани тарихын білу арқылы ғана тануға болады» [2.4]. Қазақ философиясы дүние, адам, өмір, уақыт, заман жөніндегі көзқарас түрінде өзін – өзі таныта алады. Қазақы ойлаудағы өзекті мәселе - өмір мен өлім жайында. Адам үшін Өмір – ауыр сынақ; тірі адам тірімін бе деп ойланады, тірілігінде мағына бар ма, жоқ па деп толғанады. Би-шешендердің бай мұрасы – ұлт тағдыры, дала заңы, елдік, мемлекет, өмір, тіршілік, адамгершілік сұрақтарын жан-жақты толғап, әділ таразыға салып, ғаламат тұжырым, әділдікті ту етіп, нәзік талдау жасайтын, халқымыздың ақыл-ой тереңдігін, рухани болмысын дәл танытатын теңеуі жоқ өмір оқулығы дерсіз. Даланың дана абыздары «Көп сөз басты жерге әкеліп иеді, сөз білгенге патша тағы тиеді», «Қылыштай тілмен жаһанды жеңуге ғауһар» деген ұғымды ұран еткен. Әл-Фараби ұлтымыздың керемет ойшыл екенін, Абай, Мағжан терең ойлы ақындығын, Майқы би, Асан Қайғы, Жиренше шешен, Әнет баба, Төле би, Қазбек би, Әйтеке би, Сырым, Байдалы би, Ақтайлақ сынды саңлақтарымыз шешендік өнерін паш етті. Билер сөзінде азаттықты аңсау, философия, үміт, әлеуметке қатысты сарын бар. Сырлы сөзде күмістей нәзік сұлулық та, қоңырау сыңғырындай әсем үн де, шық тазалығындай мөлдірлік те, от шашқан жалынға толы жігер де, майдан қыл суырып алғандай шеберлік те бар. Билер сөзі бейнелі, анық, таза, ұғынықты.

Хан алдына барғанда, хан таппады мінімді,
Би алдына барғанда, би таппады мінімді,
Өз үйіме келгенде, итке берсін күнімді.
Хан баласы ханға ұқсар, қанатын жайған қазға ұқсар,
Би баласы биге ұқсар, байланбаған тайға ұқсар.

Мәтжан би [3.2].

Әлем халықтарының қайсысын алып қарасақ та, олардың дүниетанымы, оны айнала қоршаған табиғи ортасының, ата кәсібінің, өмір салтының, тыныс – тіршілігінің аясында қалыптасып, дамиды. Олардың ішінде би де, батыр да, хан да, қараша да бар. Көшпелі өмір салтының аясында қалыптасқан дүниетаным көкжиегі бірде тарылып, бірде кеңейіп, небір замана тезінен өтіп бүгінгі ұрпаққа атақты билер, арқылы жыраулардан қалған, халық зердесінде теңдесі жоқ асылындай сақталған сөз маржандары арқылы жетіп отыр. «Алты қат аспан», «жеті қат жер асты» арасында жаратылған адам баласы қазақ дүниетанымы үшін дінгектік рөл атқарады. Халқымыздың пәлсапалық пайымының өзегі – адам мәселесі. Сондықтан да болар болмыстың өзі адами сипатқа ие.

Қазақ билері қара халықпен өмір қазынасында біте қайнасып, бұқарамен қоян-қолтық араласып ғұмыр кешкендіктен олардың мінезі, түр-тұлғасы, ұстанған өмір салты айналасына үлгі боларлықтай, өнеге аларлықтай әсері болған жақсылық пен жамандық, зұлымдық пен ізгілік, адамдық пен адалдық, әділдік пен қараулық, шын мен өтірік, ақиқат пен жалған, ерлік пен ездік, білім мен надандық, қанағат пен ашкөздік, достық пен қастық, ұят пен намыс сынды мінез құлықтық категориялар ар іліміне арқау боларлық нақылияттың ұстындық негіздерін құрайды. Қазақтың «малым - жанымның садағасы, жаным - арымның садағасы» дейтіні де сондықтан. «Ар» ұғымы адамгершілік, ізгілік қағидаларына, қоғамның, көшпелі өмір салтының аясында қалыптасқан жөн-жоралғы, әдет, ғұрыптарға са адамның іс- әрекетін шектейтін, ішкі рухани қысымды бейнелеп береді.

«Ұят» ұғымына қарағанда «ар» категориялық дәрежеде, адамдардың табиғи болмысынан туындайтын, жалпы мінез құлық кеңістіктігін қамтитын жалпы ұғым ретінде қалыптасқан.

Билер дүниетанымында адамның ішкі рухани қысымын шектеуге мүмкіндік бермейтін, жоққа шығаратын құбылыстарға тіршілік үшін басты рөл ойнайтын тамақ, ұйқы, күлкі жатады. «Тамақ арсыз, күлкі арсыз, ұйқы арсыз» деп қазақ билері олардың дауасыздығын мойындайды.

Ал ырымдар жүйесінің жас ұрпақтың тәрбие ісінде, мінез-құлқын қалыптастыруда зор үлесі бар. Мысалы «отқа түкірме», «көкті жұлма», «бүйірінді таянба», «босағаны керме» сияқты тиым салу. «Қыз балаға қырық үйден тыю» деген сөздер үлкеннің алдын кеспеу қажеттігін ескертеді. Ырымдардың тәрбиелік мәні бар болғандықтан әдет-ғұрыппен бірге ауызекі тілде ар іліміне көмекші ретінде қызмет атқарады. Қазақ қоғамына тән үлкенді сыйлау билер шығармашылығында көрнекі орын алады, әділеттің шынайы көрінісіндей бағаланады.

... Бірде Қазыбек пен Төле би тұспалдап сөйлескен екен.

- Алысыңыз қандай? – деп сұрапты Қазыбек би.

- Алысым жақын болды.

- Тәттіңіз қандай болды?

- Тәттім шырын болды.

- Несиеніз қандай болды?

- Шүкір, несием өніп жатыр.

Қазыбек ауылына келген соң, әкесі қасына ерген серіктерінен: «Балам Төле бимен не деп сөйлесті?»- деп сұрағанында.

-Екеуі былай десіп әңгімелесті, бірақ мәнісіне түсіне алмадық,-деседі олар. «Олары несі екен?» – деп қарт әке де түкке түсінбей таң қалады. Сонда жұмбақ сырды Қазыбектің өзі айтып береді.

- Төкеннің «алысым жақын болды» дегені – қос жанарын айтқаны. «Тәттім шырын болды» дегені - ұйқысының қашқанын білдіреді. «Шүкір, несием өніп жатыр» дегені балаларының жақсы бағып, жақсы күтіп отырғанын түсіндіргені, – дейді [4.5].

Билер сөзінің ұзын-ырғасынан әділет негізінде шындыққа тұру мен өз басына тілемейтін нәрсені басқаға да тілемеу, яки өзіңді басқаның орнына қоя білу, ғұмырынды халық үшін сорп ету сынды қағидалардың жататынын көреміз.

Дәстүрлі қоғамға тән айтыс өнері – дүниенің бір пұшпағында сақталып қалған ерекше құбылыс. Айтыс өнерінің сан алуан түрі зерттелгенімен, философиялық тұрғыдан зерттеу әлі де қолға алынбай келеді. Әсіресе, билер айтысы. Билер сөзін қоғамдық санадан аластауға бағытталған саясаттың кесірінен билер айтысын зерттеу жолында жасалған алғашқы қадамдар аяқсыз қалған. Дәстүрлі қазақ қоғамның шындығын зерттеуде батылдық таныта алған кемеңгер жазушы М.Әуезов ғана өз кейіпкерінің аузына, би-шешендердің аузына олардың ой толғау логикасына сай сөз сала алды. М.Әуезовтей жазушының шығармашылық қуаты мен ой жітілігінен туындаған Қараменде, Кеңгірбайлардың сөз саптаулары, Абайдың ой толғау қисындары билердің ой толғанысын зерттеп – зерделеуде баға жетпес рөл атқарады. Билер айтысында көп кездесетіні – билердің әділдік, әділ төрелік жасау үшін айтқан жауаптары. Мысалға Ақтайлақ пен Солтабай бидің дауын келтіруге болады. Билер тарихында, шешендік өнерде кереғар өлеңдер, жауаптар да болған. Оған Бөлтiрiк шешеннiң Диханбайға айтқан жауабы куә бола алады. Билер дауын мазмұнына қарай бөледі: қазақ халқының өмір, тіршілігіне, болмысына сай атақоныс жер дауы, жетімін жылатпағаны үшін жесір дауы, адамды бағалағаны үшін құн дауы, барымталанып тұрғаны үшін мал дауы, мүлік дауы, мұрагерлік дау, қыз дауы деп бөлінген. Солардың ішінде салмақтысы - жер дауы. Белгілі көркемсөз шебері Әбіш Кекілбай Мәртөбеде, Күлтөбеде, Қарақұмда, Қарамолада мәслихат құрған бабаларымыз бұндай мәселелерге ерекше мән бергенін жазады. Олар өңкей «төрежақ», «қожажақ» не «қаражақ» болып кетпеген. Қиын қыстау тарихи сынға түскен жағдайларда қалың бұқара, көптің саяси ықпалы артқан. Ел басына күн туған тұстарда жағдайға қарай бірде билердің, бірде батырлардың мерейі үстем түсіп отырған. Халқымыздың даладай дархан көңілін, ешкімді өзекке теппей, өзгеге сенгіш өзімізге дегенде сезінгіш мінезін, алтау араз болса ауыздағыны кетіретін алауыздығын – отаршы елдің саяси құйтұрқы әрекеттерін іске асырушылар өз пайдасына шешті. Ұлы билер айналасы мен төңірегін, келер ұрпағын көрінгенге бола тепсінбеуге, «ақырын жүріп анық басуға», ойындағыны ойлап айтуға,

айтқанын жеткізе білуге үйретті. Дана билер «үш жүздің еш баласын жат көрмеген және бұл тек ел шетіне жау тигенде, ел басына күн туғанда ғана емес, барлық кезде де солай болған. Халқымыздың шоқтығы биік үш биінің – Төле, Қазыбек, Әйтекенің бір ананың баласындай есімдері бірге аталып, қатты қадір тұтылуының да, ел есінде қатар қалуы да тектен тек емес. Бұл аузы дуалы, сөздері мірдің оғындай салмақты, дйттеген нысанасына сөзбен дәл тигізетін жандардың қазақ тарихындағы, қазақ сөз өнеріндегі өлмейтін, ешқашан өшпейтін еңбегі осы үш бидің бірлігінде жатыр. Халқымыздағы үш жүз, оны билеген үш хан, «Төбе билік» айтқан үш би тағы басқаларын қосқанда, ұғатынымыз ол бірлікті, ағайындықты, ынтымақты көздеген концепция. Сондықтан да қазақ басшылары мен басшылық айналасында біріккен зиялы қауым үш тарапты бөлуден гөрі біріктіру идеясын қолдаған. Тағы да Әбіш Кекілбаевқа жүгінсек «әуелден бір туған», «әуелден еншісі бөлінбеген қазақ», «арғы түбі – Алтайдан тарайтын алты алаш» қисындар содан шыққан. Қазақты басқарған хандар мен оның айналасына жиналған зиялылар, оның ішінде билер туысқандық психологияның және соған негізделген этиканың, моралдың көшпелі тұрмысқа, көшпелі экономикаға аса қажет екенін түсінді, оны идеологияға айналдыруды көздеді. Тәуке хан билік еткен заманда дала конституциясы «Жеті жарғыны» қабылдады. Ол сол кездегі халыққа тән қасиеттер мен қайшылықтарды ескере отырып, мемлекет бірлігін нығайту үшін себеп болатын мораль үрдісін, белгілі бір ережеге бағындыратын саяси жүйені қалыптастырды.

Қорытынды. Билер сөзі - халық даналығының биік шыңы. Олардың негізінде мақал - мәтелдер, аңыз – әңгімелер, ертегілер, жырлар мен тіпті тапқырлыққа құрылған кулық, керек жерінде алдамшы сөздер құрайтыны туралы қағида ғылыми тұрғыдан негізді деп те есептейміз. Олардың бәрі шындықты бақылаудың, бейнелеудің жемісі, яғни өмір тәжірибесінің нәтижесі. Осы қисынды негізге ала отырып, билер ойханасында екшеліп, қайта қорытылған халық даналығының інжу – маржандары адамдардың күнделікті тыныс – тіршілігіне, іс – әрекетіне басшылық жасап отыратынына көз жеткіздік. Билер өмірдің қайнаған ортасында жүріп, небір шиеленіскен дау – дамайларды шешкендіктен, олардың тұрақты сарапшысы да халықтың өзі еді, билер жасаған төрелік кесімнің әділ болуы не болмауы халық талқысына түсетін еді. Бұл орайда билер даналығы қара бастың қамы үшін тура жолдан ауытқып, қарау шешімге жол бере алмас еді. Билер даналығы дегенге анықтама берер болсақ, ол тек терең ойлы, кәсіби біліктілік емес, сонымен қатар ғұмырына жететін мол ақиқатты танудан, білуден тұратын бидің өмір салты, тіршіліктегі мінез-құлқы, үлгі болар кісілік парасаты. Сондықтан олар тіршілікке етене араласты, пендешіліктің небір құйтырқы көрінісіне куә болды, сол көріністердің бағасын беруге келгенде «ақты ақ» деп, «қараны қара» деп дегдарлық таныта, саралап пікір білдіруге бейім болуға тиіс болды, өйтпесе, халық алдында беделден, сенімнен жұрдай болатын еді. Ұлы Абай айтқандай «моласындай бақсының» жалғыз қалған болар еді. Әдетте болашағынан «би болады–ау» деп үміт күттіретін жас талапқа берілетін батада «құлағыңнан сыбыр кетпесін» деген тілек болады. Оның мағынасы «алдыңнан адам арылмасын», демек дау біткеннің көбі «сенің алдында шешілсін» деген емеурін. Ал керісінше «жақсы бидің елінде дау болмайды, қас батырдың жерінде жау болмайды» сынды қанатты сөздің мағынасына үңілсек, әлгі тілекке кереғар бағытты байқаймыз. Бұл орайда қай бидің жақсы екені хақында сауалдың тууы да заңды екенін түсінеміз. Алдынан дау арылмайтын би жақсы ма, ауылында дау болмайтын би жақсы ма? Бұл екеуінде де шындық бар. Сондықтан бұл жұмыста оларды диалектикалық бірлікте қарастыруға алғаш рет қадам жасалды. Өйткені олар әрі философ, әрі отанын сүйген хас батыр, әрі шешен, әрі айыптаушы, әрі қорғаушы, әрі тергеуші, әрі көсем. Аталған сапалардың қисынды кесімі ғана билер ұлылығын білдіреді. Қара қылды қар жарған, бойына айтылған қасиеттерді сыйдырған иманды бидің шиараты жол, жоба, шешімі заң болады. Мұндай шешімге халық та наразы болмай, ризалықпен бой ұсынады.

Әдебиеттер тізімі

1. Бекежан А. Билер дүнитанымы: танымдық тағлымдары және түсінік үлгілері// Философия ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесін алуға арналған диссертация.09.00.03

- философия тарихы.- Алматы: ФСИ, 2002.- 245 б.
2. Адамбаев Б. Шешендік сөздер. Алматы. - 1992. – 166 б.
 3. Қазақстан Республикасында тарихи сана қалыптасуының тұжырымдамасы Алматы: Қазақстан,- 1995. 32б
 4. Қазіргі Қазақстанның рухани жаңғыруындағы қазақ философиясының рөлі мен маңызы. Ұжымдық монография. - Алматы: ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және Дінтану Институты, 2020.- 341б.
 5. Төрехұлов Н., Қазбеков М. Қазақтың би – шешендері. 1, 2 Алматы: Жалын, 1993.- 400 б.
 6. Рысқалиев Т. Х. Даналық пен түсініктің үлгілері.- Алматы: Ақыл кітабы, 1999. – 327 б.

References

1. Bekejan A. Biler dūnitany: tanyndyq taǵlymdary jāne tūsinik ūlgileri// Filosofia ǵylymdarynyñ doktory ǵylymi dārejesin aluǵa arnalǵan disertasia.09.00.03 – filosofia tarihy.- Almaty: FSİ, 2002.- 245 b.
2. Adambaev B. Şeşendik sözder. Almaty. - 1992. – 166 b.
3. Qazaqstan Respublikasynda tarihi sana qalyptasuynyñ tūjyrymdamasy Almaty: Qazaqstan,- 1995. 32b
4. Qazırgı Qazaqstannyñ ruhani jañǵyruyndaǵy qazaq filosofiasynyñ rōli men mañyzy. Ūjymdyq monografıa. - Almaty: QR BǒM GK Filosofia, saiasattanu jāne Dintanu İnstıuty, 2020.- 341b.
5. Tōreqūlov N., Qazbekov M. Qazaqtyñ bi – şeşenderı. 1, 2 Almaty: Jalyn, 1993.- 400 b.
6. Rysqaliev T. H. Danalyq pen tūsinıktıñ ūlgileri.- Almaty: Aqyl kitabı, 1999. – 327 b.

УЧЕНИЕ О ЧЕЛОВЕКЕ В МИРОВОЗРЕНИЯХ КАЗАХСКИХ ОРАТОРОВ

АМАНИЯЗОВА Б.А.^{1*} , ШУРЕНБАЕВА Э.Ә.²

*Аманиязова Бағдагүл Айтбайқызы¹ — магистр гуманитарных наук, Актюбинский региональный университет им. К.Жубанова, г. Актөбе, Казахстан

E-mail: bagdagul-1977@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-4018-8952>;

Шуренбаева Эльзира Әуезқызы² - магистр философии, Западно-Казахстанский университет имени М.Отемисова, г. Уральск, Казахстан

E-mail: shura_helza@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0002-6805-7698>

Аннотация. В данной статье, когда сегодня создается поистине новая история независимого Казахстана, необходимо рассмотреть ее всесторонне, это духовное требование, вытекающее из потребности часа сформировать истинные взгляды на нашу прошлую историю и обобщить ее с точки зрения научно-методологическая точка зрения. Самое важное и главное, что необходимо сделать для создания объективной научной картины духовно-культурной, политико-правовой жизни в бывшем кочевом казахском обществе, - это обеспечить ясность научной платформы, связанной с этим вопросом. То есть пересмотреть установленные методические указания и подчеркнуть их полноту. Потому что мировоззрение ораторов – это одно из наших духовных достояний, которое можно досконально изучить. Всем нам ясно, что за классовой идеологией стоит преувеличение в утверждении, что основой общества являются экономические отношения. В результате абсолютное значение было придано идее о том, что человек представляет собой совокупность социальных отношений. Прочное место заняла мысль о том, что «не человек управляет обществом, а общество управляет человеком».

Ключевые слова: философский, суверенный, универсальный, политико-социальный, правовой, культурно-этический

THE DOCTRINE OF MAN IN THE WORLDVIEWS OF KAZAKH ORATORS

AMANIYAZOVA B.A.^{1*} SHURENBAYEVA E.A.²

***Amaniyazova Bagdagul Aitbaykyzy**¹ - Master of Arts, K.Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan
E-mail: bagdagul-1977@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-4018-8952>;

Shurenbayeva Elzira Auezhovna² - Master of Philosophy, West Kazakhstan University named after M.Otemisov, Uralsk, Kazakhstan

E-mail: shura_helza@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0002-6805-7698>

Abstract. In this article, when a truly new history of independent Kazakhstan is being created today, it is necessary to consider it comprehensively, this is a spiritual requirement arising from the need of the hour to form true views on our past history and generalize it from a scientific and methodological point of view. That is, revise the established guidelines and emphasize their completeness. This is especially necessary for all areas of social scientific research in accordance with the radical political and social changes taking place in the country, including in the field of oratory knowledge, which constitutes a certain part of the history of socio-philosophical thought. However, in the history of Kazakh social thought, based on class ideology, the personality of the judges was not fully revealed and there was no special word. It is clear to all of us that behind class ideology there is an exaggeration in the assertion that the basis of society is economic relations. As a result, absolute importance was given to the idea that man is a totality of social relations. The idea that “it is not man who controls society, but society that controls man” has taken a firm place.

Key words: philosophical, sovereign, universal, political-social, legal, cultural-ethical